

Salvi Giampaolo

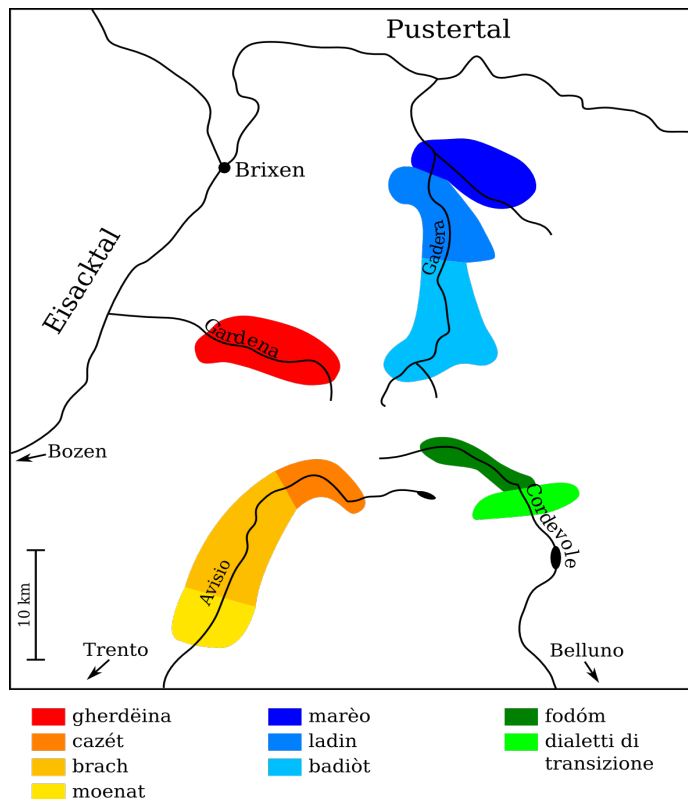
***Romania Germanica* – egy szintaktikai jelenség történetéhez**

A germán nyelveknek az újlatin nyelvekre gyakorolt hatását főleg lexikai szempontból vizsgálták – erről szól pl. Ernst Gamillscheg *Romania Germanica* című háromkötetes műve (Berlin 1933-36). Tőle vettem kölcsön ennek az előadásnak a címét, amely viszont a germán-román nyelvi viszony egy kevésbé tanulmányozott aspektusát fogja vizsgálni: előadásom ugyanis egy germanizmusnak vélt szintaktikai, pontosabban szórendi jelenségről fog szólni. A tények, ahogy látni fogjuk, elég világosak, ezért a német nyelv szerepét a vizsgált újlatin nyelvek működésében viszonylag hamar felismerték. A vélemények azonban eltérőeknek bizonyultak a tekintetben, hogy ez a szerep milyen formában és milyen mértékben bontakozott ki. Azon kívül tehát, hogy a jelenség vizsgálata hozzájárulhat a szintaktikai kontakthatások módjának és mértékének tanulmányozásához, betekintést kínál a kérdés néhány tudománytörténeti aspektusába is. Továbbá, mivel a jelenség tanulmányozásához nem áll rendelkezésünkre megfelelő történeti dokumentáció és így csak indirekt módon lehet felállítani egy megfelelő hipotézist, az előadás támpontot nyújt ahhoz is, hogy milyen módszerekkel lehet a történeti rekonstrukcióhoz szinkronikus tényeket felhasználni. (A tárgyalt jelenségek meglehetősen összetettek, ezért a könnyebb követhetőség végett néhány egyszerűsítést fogok alkalmazni.)

Az érintett nyelvek

A vizsgált szerkezet két nyelvterületen van jelen: a svájci Graubündenben beszélt rétorománban és a Dolomitokban beszélt ladin néhány dialektusában. Csak a ladin jelenséget fogjuk tárgyalni, de a rétorománra is fogunk hivatkozni, részben összehasonlítás céljából, részben pedig azért, mert néhány hipotézis, amelyről itt szó lesz, a rétoromán jelenség magyarázatára született, de a ladin tények magyarázatára is szolgálhat. Az előadás végén felállítandó rekonstruktív hipotézisem viszont csak a ladinra fog vonatkozni.

A ladin nyelvterület két nagyobb dialektális csoportra oszlik: a Cadoréban beszélt dialektusok (olaszul *ladino cadorino*) és az ezektől nyugatra, többnyire az Adige folyó vízgyűjtő területén belül beszélt dialektusok (ol. *ladino atesino*). Az utóbbi csoport dialektusait négy, a Sella hegycsoporttól radiálisan elterülő völgyben, pontosabban ezen völgyek felső részében beszélik (l. 1. térkép): a Gardena-völgyben (*gherdëina*/gardenai dialektus, Gr), a Gadera-völgyben (*badiöt*, *ladin* és *marèo*, röviden gaderai dialektusok, Ga), a Cordevole-völgybeli Livinallongo községben és a szomszédos falvakban (*fodóm*/livinallongói dialektus, L), valamint az Avisio-völgy felső szakaszában, ún. Fassa-völgyben (*cazét*, *brach* és *moenat*, röviden fassai dialektusok, F). Ennek a négy, magas hegyek által szeparált és egymással csak hegyi hágókon keresztül kapcsolódó nyelvterületnek az összetartó és részben egyesítő tényezőjét az jelentette, hogy eredetileg egy közös adminisztratív-politikai egység részei voltak: a Brixeni Hercegpüspökséghez tartoztak annak 1803-ban Napóleon által rendelt felosztásáig, és ennek a német nyelvű tiroli területnek az újlatin részét alkották.

1. térkép: a *ladino atesino* dialektusai

A vizsgált jelenség

Ha olyan magyar mondatot akarunk ladinra fordítani, amelyben a tárgy tematizációja (topikalizációja) szerepel, mint pl. ‘*A kaszát a paraszt a köszörűkövel élesíti*’, két különböző eredményt kapunk a fassai (1) és a gardenai (2) dialektusban: mindkét dialektusban a tematizált tárgy (*a kaszát*) a mondat elejére kerül, de míg a fassaiban ez nem befolyásolja a mondat többi elemének a sorrendjét (az alany [*a paraszt*] a preverbális pozícióban marad, a fókuszos bővítmény [*a köszörűkövel*] a posztverbálisban), a gardenaiban a tárgy tematizációja együtt jár azzal, hogy az alany az ige mögé kerül:

- (1) *La fauc el paur la guza con la pera.*
 a kasza a paraszt azt élesít a köszörűkövel
 TÁRGY ALANY klitikum IGE ...
- (2) *La fauc aguza l paur cun la chëut.*
 a kasza élesít a paraszt a köszörűkövel
 TÁRGY IGE ALANY ...

Ezt a gardenai szórendi jelenséget hagyományosan *inverzió*nak nevezték, míg az újabb irodalomban inkább *V2* jelenségként ismert. Inverzióról azért beszélünk, mert a jelületlen alany-ige szórend átváltozik ige-alany szórenddél, V2 jelenségről meg azért, mert, ahogy az alábbi példasor jól szemlélteti, akármi kerül az ige elé, az inverzió biztosítja, hogy az ige mindig a második helyen álljon:

- (3) *L paur aguja la fauc cun la chëut.*
La fauc aguja l paur cun la chëut.
Cun la chëut aguja l paur la fauc.
 1 2 ...

Tegyük hozzá, hogy a gardenai megoldás agrammatikus lenne a fassai dialektusban, és fordítva, a fassai megoldás agrammatikus lenne a gardenai dialektusban.

A továbbiakban a fassai dialektusokban használt stratégiára *külső tematizáció*ként fogok hivatkozni (4): a tematizált összetevő ugyanis a mondat peremére kerül, ezzel nem befolyásolja a mondat belső szerkezetét, a mondat belsejében viszont meg kell jelennie egy pronominalis elemnek, amely jelzi a kirekesztett összetevő funkcióját (az (1)-es példában a tárgyas hangsúlytalan névmás [*klitikum*] *la*). Ugyanezt a stratégiát használja a livinallongói dialektus is, sőt a legtöbb újlatin nyelv, mint pl. az olasz (5):

- (4) TÉMA_K || ALANY – (kl) IGE – ...
 (5) *La falce, il contadino la affila con la cote.*

A gardenai dialektusban használt stratégiára ellenben *belső tematizáció*ként fogok hivatkozni (6): itt a tematizáció felborítja a mondat belső szerkezetét, és ezt úgy foghatjuk fel, hogy a tematizált összetevő nem hagyja el a mondatot (ezért nincs szükség funkciót jelölő, emlékeztető klitikumra). Ugyanezt a stratégiát használják a gaderai dialektusok, továbbá a rétoromán, és az angol kivételével minden germán nyelv, mint pl. a német (7):

- (6) TÉMA_B – IGE – (ALANY) – ...
 (7) *Die Sense schärft der Bauer mit dem Wetzstein.*

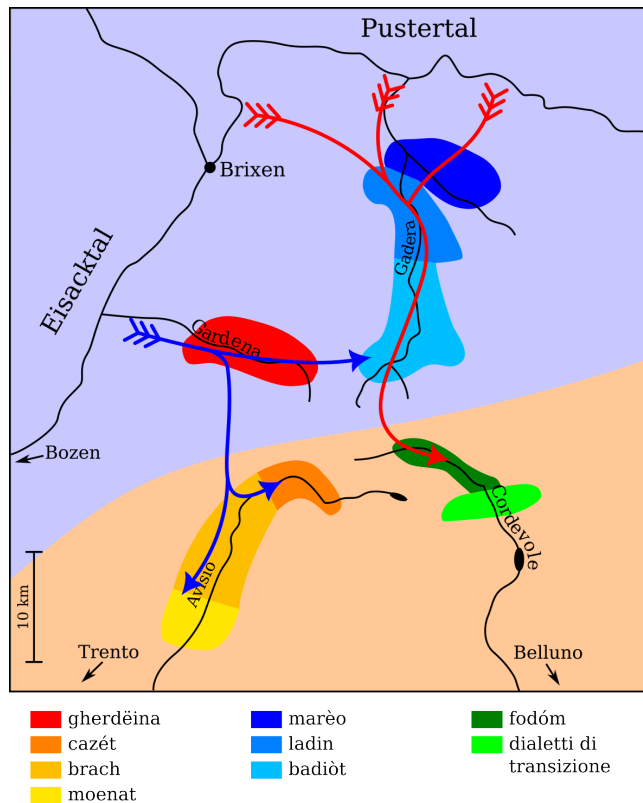
A germán szórenddel való megegyezés felkelti a gyanút, hogy itt germanizmusról lehet szó, annál inkább, mivel a ladin terület a német nyelvű Tirol része, de ennek részletesebb tisztázása előtt még néhány információra lesz szükségünk a ladin dialektusok keletkezéséről és felosztásáról.

Észak/dél vs. nyugat/kelet

Az a választóvonal, ami ezen szórendi jelenség alapján keletkezik a gardenai és gaderai (*északi*) dialektusok és a fassai és livinallongói (*déli*) dialektusok között, annál meglepőbb, mivel történetileg a fassai inkább a gardenaihoz, ill. a livinallongói inkább a gaderaihoz áll közelebb.

A jelenlegi ladin terület az ókor végén és a középkor kezdetén még lakatlan volt, csak az első évezred vége felé kezdődött el az állandó letelepedés, amikor a megváltozott éghajlat – az általános felmelegedés – lehetővé tette ezt ezekben a völgyekben, melyek mind meghaladják az 1100 m magasságot. Így történt, hogy a nagyobb völgyek újlatin népessége új lakóterületeket keresve elindult a magasabb völgyek felé, nem kis részben a behatoló germán (bajor) telepések nyomása miatt: egyfelől az Eisack-völgyből indulva elfoglalták a Gardena-völgyet és onnan, a vízváltáson túl, az Avisio-völgy felső részét; másfelől a Puster-völgyből indulva elfoglalták a Gadera-völgyet és onnan, a vízváltáson túl, a Cordevole-völgy felső részét (l. 2. térkép). Mivel feltehetőleg a Eisack-völgyi és a Puster-völgyi újlatin lakosság kissé eltérő dialektusokat beszélt, a gardenai és fassai dialektusok olyan jelenségeket mutatnak, amelyek nincsenek a gaderai és livinallongói dialektusokban, és fordítva – a

dialektusok ősi választóvonalala tehát függőlegesen húzódott, és a *nyugati* dialektusokat választotta el a *keletiektől*.

2. térkép: a letelepedés útvonalai

A nyugat/kelet különbség megnyilvánul a nyelvi leírás minden szintjén, pl. a fonetikában: a nyugati dialektusok palatalizálják a hangsúlyos A-t a paroxiton szavakban (8a), míg a keletiek nem (8b):

- (8) lat. PALA ‘lapát’ >
 a. Gr *péla*, F *pèla*
 b. Ga *pa:ra*, L *pala*

A morfológiában: több olyan hímnemű főnév van, amely a nyugati dialektusokban az -s végződéssel képzik a többes számot (9a), míg a keletiekben ezeknél a főneveknél a többes szám nem különbözik az egyes számtól (9b):

- (9) a. Gr/F *busc/bujes* ‘lyuk/-ak’
 b. Ga *büsc/büsc*, L *busc/busc*

A szintaxisban: a gardenaiban és a fassai egy részében a többes számú nőnemű főnévi csoportoknál a többes szám jele nem jelenik meg minden szóban (10a), a keleti dialektusokban viszont mindig teljes egyeztetés van (10b):

- (10)a. Gr *la bela mutans*, F *la bela bezes* ‘a szép kislányok’
 b. Ga *les beles mitans*, L *le bele tosate*

A szókincsben nehezebb ilyet kimutatni, mivel a szókészlet gyorsabban változik, de az ősi szókincsből erre is vannak példák: a ‘fekete áfonya’ elnevezése a keleti ladin dialektusokban a kelta eredetű *dlàsena* (Ga) / *glèsena* (L), míg a nyugatiakban a nem tisztázott eredetű *gialvèija* (Gr) / *cialveisa* (F). A ladinon kívül is elterjedt két lexikai típus közötti határ kettészeli a ladin területet.

Ha az eredeti letelepedés folyamata magyarázza a nyugat/kelet választóvonalat, egy másik körülmény az alapja az észak/dél felosztásnak, amelynek az itt vizsgált szórendi kérdés csak egy példája a sok közül. A 2. térkép két alapszíne megkülönbözteti az északi területeket, amelyekben a többségi nyelv a német (bajor/tiroli változatban), a délektől, amelyekben a többségi nyelv az olasz (ill. észak-olasz típusú dialektusok): látható, hogy a gardenai és a gaderai dialektális területek az előbbi zónába esnek, míg a fassai és a livinallongói területek az utóbbiba. Annak ellenére, hogy a ladin völgyek mind ugyanannak a politikai egységnek a részei voltak, természetes feltételezés, hogy a völgyek iránya fontos szerepet játszott a külvilággal való érintkezésben (itt főleg a piacokra gondolok), míg a politikai és adminisztratív határok kevesebbet nyomtak a latban. Így az északi dialektusok túlnyomóan a német nyelvű területekkel érintkeztek, a déliek viszont szoros kapcsolatot tartottak fenn a hercegpuspökségen kívüli olasz területekkel is. Ez magyarázza, miért nem különböznek a déli dialektusok lényegesen az észak-olasz dialektusoktól, míg az északi dialektusokban a némettel való sűrű érintkezés következtében hemzsegnek a germanizmusok a nyelvi leírás minden szintjén (ez alól csak a morfológia kivétel). Természetesen rengeteg a germanizmus a szókincsben: pl. Gr *jiefa* / Ga *jafa* ‘szappan’, a kfn. *seife*-ből (délen az általános újlatin “sapone”-t találjuk: F/L *saon*), vagy Gr/Ga *miné* ‘vél’, a kfn. *meinen*-ből, amely gazdagítja a “pensare (‘gondol’)” / “credere (‘hisz’)” szemantikai mezőt (a déli dialektusokban csak a két utóbbi ige található: F *pisser/creer*, L *pensé/crei*); itt sok az “ige+határozószó” német mintájú képződmény is, mint pl. Ga *tó sō* ‘felvesz’ (ném. *auf-nehmen*), többnyire ugyanazokkal a jelentésekkel, mint a németben.

A német hatás azonban a fonetikában is érezhető: a szavakkal együtt pl. a /h/ fonéma is része lett ezen dialektusok fonológiai rendszerének: Gr/Ga *rehl* [rexl] ‘öz’.

A szintaxisban is jelentősek a német hatások: csakúgy mint a németben, pl., a generikus jelentésű többes számú főnevek nélkülözhetik a névelőt:

(11) (Gr) *Cians ie de bon cumpanies dla persona.*

‘A kutyák az ember jó barátai.’

vö. ném. *Hunde sind treue Freunde des Menschen.*

Mint a németben, lehetséges bizonyos intranszitiv igék passzív használata:

(12) (Gr) *L ie unì balà duta nuet.*

‘Egész éjjel táncoltak.’

vö. ném. *Es ist die ganze Nacht getanzt worden.*

A vonatkozó mondatok, német mintára, a mutató névmást használják vonatkozó névmási funkcióban (a németben a *der* típusú vonatkozó névmás egybeesik a mutató névmás és névelő *der*-rel); a mutató névmást a *che* alárendelő kötőszó kíséri, mint a bajor dialektusokban a hasonló funkciójú *wa(s)*:

- (13) (Ga) ...do la mesüra **cun chëla che** os mesurëis...
'...azzal a mértékkal, amellyel ti mérték...'
vö. bajor *I hab des Buach glesn, des wo(s) i gestern kaft hab.*
'Elofvastam azt a könyvet, amit tegnap vettem.'

Germanizmus vagy mégsem?

Azt gondolhatnánk, hogy a germanizmusok ilyen átható jelenléte feleslegessé teszi a további vizsgálódást. És ezt gondolta valószínűleg Meyer-Lübke is, amikor a XIX. sz. végén azt írta a rétorománról a nagy, és ma is alapvető újlatin történeti nyelvтанában:

[das Rätoromanische] bei dem sich starker deutscher Einfluss namentlich darin geltend macht, dass das Subjekt unter all den Bedingungen dem Verbum folgen kann, in denen dies im Deutschen der Fall ist [... a rétorománban főként abban mutatkozik erős német hatás, hogy az alany minden olyan esetben követheti az igét, amikor ez a németben is megtörténik] (W. Meyer-Lübke: *Grammatik der romanischen Sprachen*, III: *Syntax*, Leipzig, 1899, §753)

Hasonlóképpen gondolkozhatott Elwert is a fassai dialektusról írt monográfiájában, amikor összehasonlítja a gardenaival:

Im Grd. wird das unbetonte Nominativpronomen nachgestellt, wenn am Anfang des Satzes nicht das Subjekt, sondern ein Objekt (Objektsatz) oder eine adverbiale Bestimmung (Adverbialsatz) steht; dies entspricht den Regeln für die Stellung des Subjekts im Deutschen, das ohne Zweifel das Grd. hier beeinflusst hat. [A gardenai dialektusban a hangsúlytalan alanyi személyes névmás akkor kerül az ige mögé, amikor a mondat elején nem az alany, hanem egy bővítmény vagy egy határozó áll; ez megfelel a német nyelv alanyelhelyezési szabályainak, így [a német nyelv] ebben a tekintetben kétségtávol befolyásolta a gardenai dialektust.] (W.Th. Elwert: *Die Mundart des Fassa-Tals*, Heidelberg, 1943, 137j)

Az a tény is, hogy ez a kérdés ritkán került elő (ezek az idézetek talán az elsők a két érintett területre nézve, és később sincs sokkal több), azt mutatja, hogy a kérdést megoldottnak gondolták. Figyelembe kell persze vennünk, hogy ezeknek a szerzőknek a látókörében a szintaktikai, és különösen a szórendi jelenségek viszonylag marginális helyet foglaltak el; és ebben a konkrét esetben a javasolt megoldás, ha világos is, nem nagyon részletező.

Egy első, elszigetelt ellenhang csak a múlt század 50-es éveiben jelenik meg: Engadinban a középiskolai tanár és nyelvmuvelő Jachen Curdin Arquint egy anyanyelvi tanárok számára rendezett továbbképzés keretében felszólal azok ellen a helyi értelmiségiek ellen, akik ki akarják irtani az irodalmi nyelvből az inverziót mint germanizmust. Arquint elég józan ahhoz, hogy felismerje, hogy az inverzió kikerülhetetlen része a beszélt rétorománnak és ezért az írott nyelvben is van létjogosultsága, de szerinte nem kell a germanizmustól tartani, ugyanis véleménye szerint az inverzió egy tisztán újlatin jelenség, amit a rétoromán a középkori nyelvből örökölt:

Tenor meis möd da verrer as trattarà quai pro l'inversiun il püchöntschi dad ün sistem sintactic spontan chi nun ha dad esser lià vi dad influenzas estras [...] 'l proceder da l'inversiun as [ha] forsa mantgnü in rumantsch pü bain tras la pozza dal tudais-ch. Nos rumantsch es [...] restà [...] sül s-chalin dal frances vegl. [Véleményem szerint az inverzió esetében leginkább egy spontán szintaktikai szerkezetről lehet szó, amit nem

kell idegen hatásokkal magyarázni [...] az inverziós szabály talán a német nyelvnek köszönhetően [szó szerint ‘támogatásával’] maradt meg jobban a rétorománban. Rétoromán nyelvünk az ófrancia nyelv állapotában maradt meg.] (J.C. Arquint: *L’inversiu e seis adöver in rumantsch d’Engiadina*, 1957)

Arquintnek, aki eredetileg francia-olasz szakos tanár volt, a Zürichi Egyetemen végzett tanulmányai során bőven volt módja találkozni inverziós szerkezetekkel az ófrancia szövegekben vagy Danténál. Maga a tény különben régóta ismert volt: az újlatin nyelvekről írt első tudományos munkában, Diez történeti nyelvtanában ezt olvashatjuk:

Besonders zu beachten ist eine mehr oder minder streng vorgeschriebene Umstellung des Subjects, vermöge welcher es, sofern andre Sprachtheile vorangehen, seinen Platz nach dem Verbum einnimmt [...] Hier gebietet keine Regel wie im Deutschen, aber eine Neigung zu der bemerkten Wortstellung lässt sich in einigen Sprachen nicht verkennen... [Különösen figyelemreméltó az alanynak egy többé-kevésbé szigorúan előírt áthelyezése, amelynek következtében, amennyiben más mondatrészek a mondat elejére kerülnek, az (alany) az ige mögött foglal helyet [...] Itt nem valami szigorú szabállyal állunk szemben, mint a németben, mégis néhány nyelvben nem lehet nem észrevenni egy, a megfigyelt szórendre mutató hajlamot] (Friedrich Diez: *Grammatik der romanischen Sprachen*, Dritter Theil, Bonn, 1844, 427-429)

Arquint szerint tehát a rétoromán dialektusok nem a németből vették át a szerkezetet, hanem egyszerűen megtartották azt a középkori szerkezetet, amely a többi újlatin nyelvből kivészett – a német nyelv hatása abban merült volna ki, hogy ezt a konzerválási folyamatot “támogatta”.

Arquint hipotézise visszhang nélkül maradt: szűk célközönség számára engadini nyelven írt előadása csak néhány stencilezett példányban maradt fent. De az ötlet újra felbukkant, amikor 1980 körül fellendültek a középkori újlatin nyelvek szórendjével foglalkozó kutatások: Paola Benincà, akinek a legtöbbet köszönhetünk e téren, és aki egyben az északolasz dialektusok szintaxisának egyik legjobb ismerője, rögtön összekapcsolta a ladin inverziót a középkori újlatin jelenséggel:

...non è necessario ricorrere a un prestito dal tedesco per spiegare il fenomeno sintattico dell’inversione del soggetto nei dialetti ladini: esso sarà piuttosto la continuazione diretta e regolare della grammatica delle varietà romanze medievali da cui queste parlate sono derivate.
Il fatto che la costruzione [...] sia praticamente perduta in tutta l’area romanza fin dal XIV-XV secolo e rimanga solo qui, in un’area a stretto contatto con parlanti di lingua tedesca, non sarà necessariamente da considerare casuale.
[...] ahhoz, hogy megmagyarázzuk a ladin dialektusokban található inverzió szintaktikai jelenségét, nem kell német hatásra gondolnunk: ez inkább annak a nyelvtannak az egyenes vonalú és szabályos folytatása lehet, amely azokat a középkori újlatin nyelveket jellemezte, amelyekből ezek a dialektusok származnak.
Az a tény, hogy ez a szerkezet már a XIV-XV. század óta az egész újlatin területen elveszett, és csak itt maradt meg egy, a német nyelvközösséggel szoros kapcsolatban levő területen, nem feltétlenül tekinthető véletlennek.] (P. Benincà: *L’interferenza sintattica: di un aspetto della sintassi ladina considerato di origine tedesca* [1984], in: *La variazione sintattica. Studi di dialettologia romanza*, Bologna 1994, 89-103)

Benincà utolsó idézett mondatából azt is ki lehetne talán olvasni, hogy a némettől még a “támogatást” sem szívesen fogadja el (*non... necessariamente... casuale* ‘nem feltétlenül... véletlen’) – ahogy ugyanis olvashatjuk cikke elején, álláspontja szerint a

nyelvnek vannak jobban strukturált és kevesbé strukturált részei: az utóbbiakhoz tartozik pl. a szókincs, ami könnyen be tud fogadni idegen jövevényszavakat, az előbbiekhöz a morfológia és a szintaxis, amelyek alapvetően áthatolhatatlanok az idegen hatás számára. Most már biztosan tudjuk, hogy nem így van: ha ritkán is, de még a morfológiában is lehetséges a “behatolás”; a szintaxis esetében olyan sok példa van erre, hogy nincs okunk kételkedni benne – a tagadás helyett inkább fontos meghatározni a pontos körülményeket, amelyek engedik vagy könnyítik a szintaktikai átvételeket.

De nézzük inkább, hogyan áll a helyzet a mi esetünkben! Nem lehet kétségünk afelől, hogy a középkori újlatin nyelvek használták a belső tematizációt, ahogy az alábbi olasz (firenzei) példák mutatják (kiemeltük az “ige-alany” sorrendet):

- (14)a. *La bontade dell'acqua **puoi tu** bene cognoscere...*
 ‘A víz jó minőségét könnyen felismerheted...’
 b. *Ciò **tenne il re** a grande maraviglia...*
 ‘Ezt a király csodálatra méltónak tekintette...’

Sőt, ugyanazt a V2 szerkezetet használták a fokalizáció esetében is:

- (15) *A che fine **ami tu** questa tua donna...?*
 ‘Mi célból szereted te a hölgyedet...?’

(A V2/inverzió szerkezet használata fokalizáció céljából, különösképpen a kérdő mondatokban, megvan a ladinban és a rétorománban is, valamint minden germán nyelvben, beleértve az angolt. Eddig a belső/külső tematizáció ellentét jobb hangsúlyozása érdekében figyelmen kívül hagytuk, de fontos szerepe lesz a következőkben.)

A belső tematizáció mellett azonban a középkori újlatin nyelvek a külsőt is használták: a (16) példákban az aláhúzott összetevő külső pozíciót foglal el, ezért van szükség a funkciót jelölő klitikumra (*li / la*); a közvetlen ige előtti pozíciót a (16b)-ben a témaként funkcionáló alany, a (16a)-ban egy tematizált időhatározó foglalja el, így ez utóbbi esetben az alany (*penitença*) posztverbális pozícióban jelenik meg (az ígét félkövérrrel jelöltük):

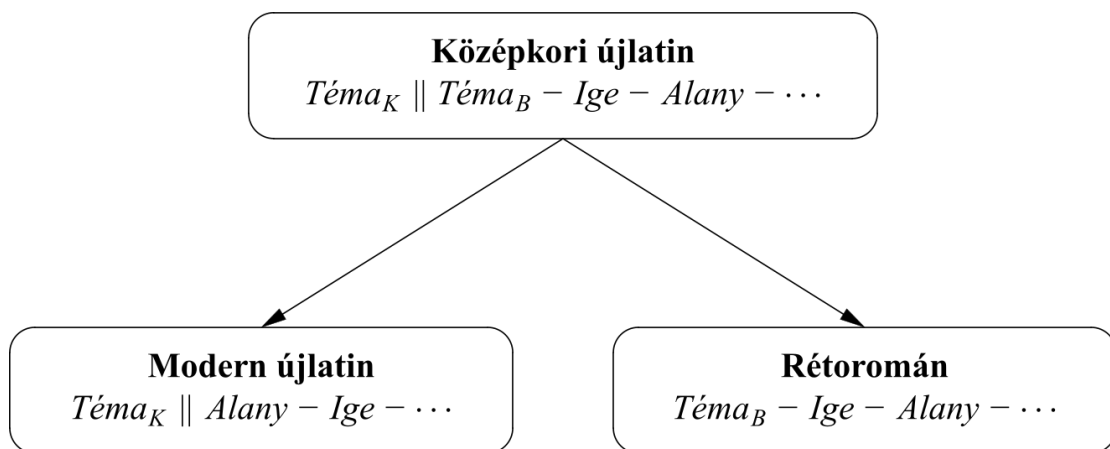
- (16)a. *chi facesse contra, la prima volta li sia imposta penitença...*
 ‘arra, aki megszegi, az első alkalommal vezeklést rójanak...’
 b. *La sella vecchia ch'era costà, Ugolino la cambiò a una nuova*
 ‘Az ott levő régi nyeret Ugolino kicserélte egy újra’

Ha így áll a helyzet, a ladin és rétoromán szórend nem egyezik meg tökéletesen a középkori újlatin szórenddel, mert elvesztette a külső tematizáció lehetőségét; a többi újlatin nyelv viszont a belső tematizáció lehetőségét vesztette el (mindkét állítás pontosításra szorul, l. alább). Más szavakkal: a középkori újlatin nyelvekben működő V2 “laza” volt és megengedte a külső tematizációt is; a későbbi fejlődésben az újlatin nyelvek általában elvesztették a V2-t; a ladinban és a rétorománban megmaradt ugyan, de “szigorúbb” formában: általában már nem engedi a külső tematizációt. Ezzel a szigorítással a ladin és rétoromán szórend most jobban hasonlít a német szórendre, mint a középkori újlatin szórend. Ebből arra lehetne következtetni, hogy ha a ladin és a rétoromán megtartotta is a középkori újlatin szórend egy változatát, a német nemcsak “támogatólag” segített ebben, hanem “tevékenyen” hatott rá, és olyan

szórend kialakítása felé terelte a ladint és a rétorománt, amilyen a németé. Ez pl. Georg Kaiser konklúziója a rétorománra nézve:

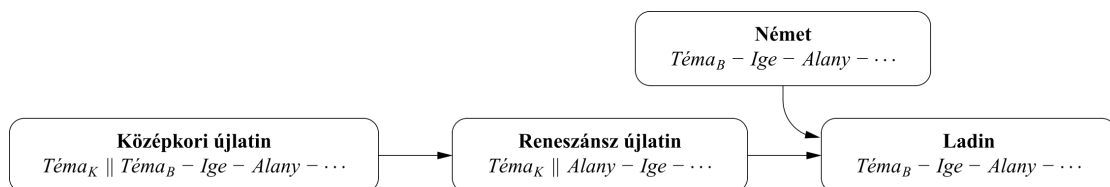
Die Ergebnisse der vorgelegten Untersuchung deuten darauf hin, dass diese *Tendenz* zur Verb-Zweit-Stellung *in Verbindung* mit dem Kontakt des Bündnerromanischen mit dem Deutschen dazu geführt hat, dass sich in dieser Sprache eine feste Verb-Zweit-Stellung herausgebildet hat. [Az ismertett kutatás eredményei arra mutatnak rá, hogy ez a V2 szórendre irányuló *tendencia*, valamint a rétorománnak a némettel való kontaktusa *együttesen* oda vezettek, hogy ebben a nyelvben kialakult egy szigorú V2 szórend.] (G.A. Kaiser: *Die Verb-Zweit-Stellung im Rätoromanischen. Ein typologischer Vergleich, Ladinia* 26-27 (2002-2003): 313-334)

Kaiser tehát úgy gondolja, hogy a rétoromán megtartotta a középkori V2-t, és német hatásra fejlesztette tovább, tehát más utat járt be, mint a többi újlatin nyelv, amelyek viszont elvesztették a V2-t (l. 1. ábra):

1. ábra: Kaiser hipotézise a rétoromán V2 kialakulásáról

Lehet, hogy ez a hipotézis alkalmas a ladin szórend kialakulásának magyarázatára is, de egy másik lehetőség is fennáll, és én azt a második lehetőséget szeretném megvizsgálni a ladinnal kapcsolatban. Az is lehetséges ugyanis, hogy a többi újlatin nyelvvel együtt (a rétoromán kivételével) a ladin is elvesztette a középkori V2 rendszert, és csak később, német hatásra vezette be újra, új formában (l. 2. ábra):

2. ábra: egy alternatív hipotézis a ladin V2 kialakulásáról

A történeti dokumentáció hiánya

Sajnos ahhoz, hogy döntsünk a két hipotézis között, nem áll rendelkezésünkre megfelelő dokumentáció: az első használható szövegek a XIX. század elején keletkeztek, de a rendszer akkor már úgy működött, mint most.

Ami az 1800 előtt datált szövegeket illeti, ez itt a teljes lista:

1. Oswald von Wolkenstein többnyelvű versei (XV. sz. első fele) (?)
2. Tárgyalási jegyzőkönyv (észak-olasz nyelvű, ladin elemekkel) – 1532
3. Hercegpüspöki kiáltvány (1631)
4. Hercegpüspöki kiáltvány (1632)
5. Hercegpüspöki kiáltvány (1704 és 1740 között)

Oswald a gardenai Wolkenstein/Selva ura volt, és ezért gondolja néhány kutató, hogy a két többnyelvű versében szereplő, nem mindig könnyen interpretálható északolasz szintagmák a gardenai dialektus példái. Igazából azt sem tudjuk, hogy az utolsó Minnesänger egyáltalán tudott-e gardenaiul (az anyanyelve mindenképpen a német volt), de ezek a töredékek semmiképpen sem relevánsak a mi kutatásunk szempontjából, mivel itt csak szintagmákról és nem mondatokról van szó. Ami a hercegpüspöki kiáltványokat illeti, amelyek olasz vagy német szövegek fordításai, nem tartalmaznak egyetlen hasznos példát sem.

Az 1532-es jegyzőkönyv viszont, annak ellenére, hogy nem tisztán ladin (gaderai) nyelvű, a szöveg kiadója, Paul Videsott szerint tartalmazná az inverziós szerkezet három példáját:

- (17)a. *Inllò àje [...] fat conte...*
 ‘Ott beszámoltattam...’
- b. *Per nom de chÿ noncÿayÿ orfenÿ aÿÿ denoncÿé...*
 ‘Az említett két árva nevében megállapítottam...’
- c. *Questa sopra scrÿta usannza àje [...] fat...*
 ‘A fent leírt ellenőrzést elvégeztem...’

Videsott úgy értelmezi a kiemelt szavakat, mint az *avëi* segédige E/1. alakja *á*-jának és az E/1. alanyi személyes névmás *iö/i*-jének kombinációját: *àje = á+ie*, *aÿÿ = á+i*. Ebben az esetben itt tényleg inverzióról lenne szó, amit a szintaktikai környezet is indokolna: az ige előtt ugyanis egy tematizált összetevő található. A probléma ezzel az elemzéssel az, hogy adottnak veszi, hogy a XVI. században az érintett igealak *á* volt, mint a mostani dialektusokban, de ez egyáltalán nem biztos. Ennek az alaknak az etimológiája ugyanis a vulgáris latin **aio*, ahogy a többi ladin dialektus mutatja (Gr/F *é*, L *è*), ezért a szövegben található alakok egyszerű igealakok lehetnek, hozzácsatolt személyes névmás nélkül. A helyzetet komplikálja az, hogy a szövegben ugyanaz az igealak *é* formában is szerepel kétszer. Mivel kevert nyelvű szövegről van szó, nehéz ennek alapján bármit megállapítani, és mivel nem tudjuk, hogy milyen volt akkor ennek az igealaknak a ragozása, az inverzió kérdését sem lehet eldönteni.

Ha az 1800 előtti századokra nézve semmi biztosat nem tudunk is mondani a szórendet érintő kérdések ügyében, az 1800 utáni szövegek teljesen világos képet mutatnak e tekintetben: az északi dialektusok V2 rendszer szerint működnek belső tematizációval és inverzióval (18), a déliekben pedig külső tematizáció van és nincs inverzió (19):

- (18)a. (Gr) *Per un vuem ne m'ue-i picché...* (1800 és 1810 között)
 ‘Egy férfi miatt nem akarom felakasztani magamat...’
- b. (Ga) *Schë tō vas' coll'Isidoro, vügnäs-te pa un püre Laider...* (1819)
 ‘Ha Isidoróval mész, szegény ördög leszél...’
- (19)a. (F) *I Bassaltg i on troé te Durong...* (1812)
 ‘A bazaltköveket(, azokat) a Duron-völgyben találtuk...’

- b. (L) *Di' e not al studiava...* (1805)
'éjjel-nappal (ö) tanult...'

A V2 rendszer kialakulása és az északi és déli dialektusok szétválása tehát mindenképpen 1800 előtt történt.

Dokumentáció hiányában azonban nem tudjuk, hogy milyen volt a középkori ladin V2 rendszer (mint általában Észak-Olaszországban? vagy már akkor jobban hasonlított a németére?), hogy mikor kezdődött a német hatás (már a középkorban? vagy csak a középkor vége után?), és főleg hogy milyen volt a ladin szórend, amikor ez a hatás megkezdődött (még V2 volt? vagy a ladin is elvesztette a V2 jelenséget, mint általában minden északolasz dialektus?) – nem is beszélve arról, hogy semmit sem tudunk a szociolingvisztikai mechanizmusokról, amelyeken keresztül ez a hatás megvalósulhatott.

Más V2 rendszerek

Így csak a mostani helyzetből tudunk kiindulni, ill. olyan dialektusokkal való összehasonlításból, amelyek hasonló körülmények között hasonló jelenségeket eredményeztek, vagy ugyanabból az állapotból kiindulva más irányba fejlődtek; valamint olyan, olasz többségű nyelvterületen beszélt német dialektusok vizsgálatából, melyek fordított fejlődésen mentek keresztül és részben elvesztették a V2 szórendet.

1. Német

Kezdjük azzal, hogy a ladin szórendet vélelmezett átadójaival, a németével hasonlítjuk össze. A két nyelv szórendje között legalább négy nagyobb különbséget állapíthatunk meg (itt és lejjebb, a rétorománnal való összehasonlításban többnyire a Theodor Gartner által publikált párhuzamos szövegeket használom "A hét kecskegida és a farkas" című meséből):

1) a németben az ige a mondat végére kerül, ha nem ragozott (infinitívusz vagy participium – [20a]), vagy ha alárendelt mondatban van (21a); a ladinban az ige mindkét esetben a mondat belsejében foglal helyet (20b)/(21b):

(20)a. *du kannst ohne sorge **fortgehen***

b. (Gr) *tu te n posses **ji** zënza tëma*
'nyugodtan elmehetsz'

(21)a. *...dass es der Wolf **war***

b. (Gr) *...che l **foa** l louf*
'...hogya farkas volt'

2) ha nincs inverzió, a németben az alanyt mindig ki kell fejezni (22a), míg a ladinban bizonyos esetekben (l. alább) az alany kifejezése nem kötelező (22b):

(22)a. ***Ich** gehe nach Hause.*

b. (Gr) ***Ø** Vede a cësa.*
'Hazamegyek.'

3) az inverzió következtében az ige mögé került (tematikus) alany a németben mindig közvetlenül a ragozott ige mögött áll (23a), míg a ladinban távolabb is állhat tőle (23b):

- (23)a. *da ging der Wolf fort zu einem Krämer*
b. (Gr) *su n chëst ie jit l louf da n marcadant*
'erre a farkas elment egy szatócshoz'

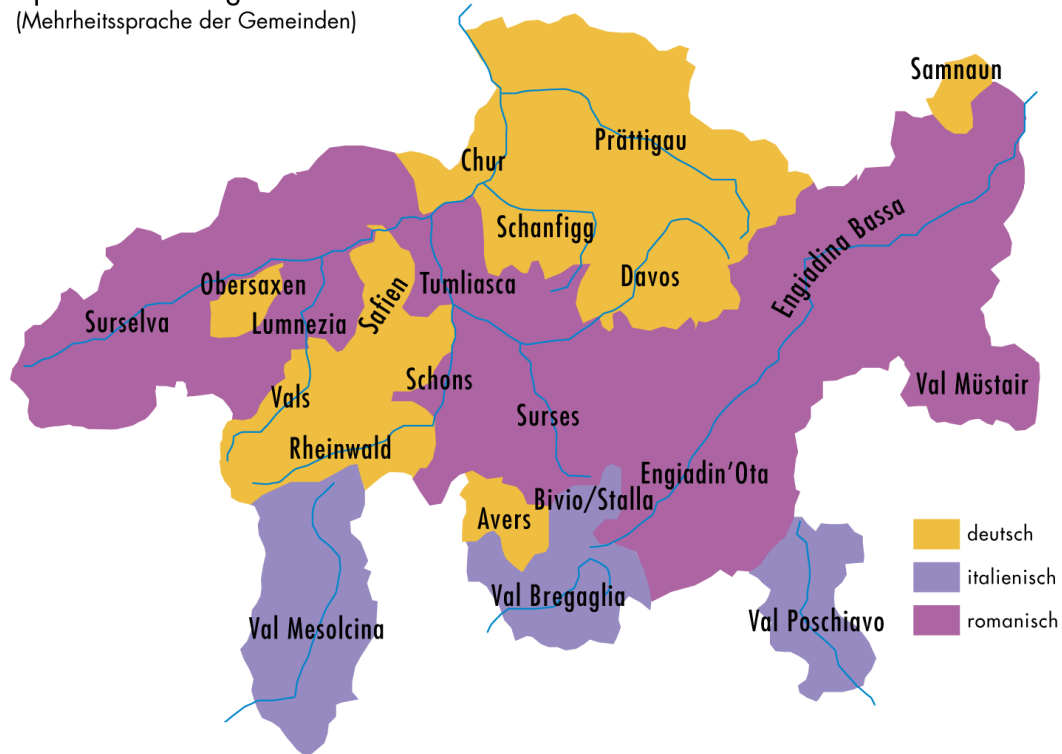
4) a ladinban lehetséges a külső téma korlátozott használata (24); a németben is létezik ilyen lehetőség, de a használt szerkezet merőben más, mint az újlatin: mutató névmást (és nem személyes névmást) használ összekötőnek (25), amely lehetőleg témaként jelenik meg az ige előtt (25a):

- (24)a. (Ga) *Le pan, ulà l'as-te cumprè?*
'A kenyeret hol vetted?'
b. (Ga) *Inier Maria à cumpré i soni.*
'Tegnap Mari megvette a krumplit.'
- (25)a. *Die Paula, die werden wir nie vergessen.*
'Paulát sosem fogjuk elfelejteni.'
b. *Diese Geschichte, wem haben Sie die noch erzählt?*
'Ezt a történetet kinek mesélte még?'

2. Rétoromán

Ugyanezen szempontok szerint megvizsgálhatjuk a másik V2-es újlatin nyelvet, a rétorománt. Az öt fő változatából a rétoromán terület két szélső (nyugati és keleti) oldalán található surselvait (*sursilvan*) és alsó engadinit (*vallader*) veszük górcső alá (l. 3. térkép), ezek ugyanis egyszersmind a német hatás szélső fokait is példázzák: a legnagyobb a surselvaiban, a legkisebb (de még mindig nagyon jelentős) az alsó engadiniben.

Sprachverteilung in Graubünden im Jahr 1860
(Mehrheitssprache der Gemeinden)

Quelle: Bundesamt für Statistik

3. térkép: a rétoromán történelmi területei

(https://de.wikipedia.org/wiki/Kanton_Graub%C3%BCnden#/media/Datei:Mehrheitssprachen_GR_1860.png)

1) a némettől eltérően a rétorománban az ige soha nem kerül a mondat végére:

- (26) a. (Srs) *te sas **ira** deven senza cuitau*
 b. (Eng) *tu pos' **ir** davent zainza pisser*
*(du kannst ohne sorge **fortgehen**)*
 'nyugodtan elmehetsz'
 (27) a. (Srs) *...tg' i **era** al luf*
 b. (Eng) *...ch' i **dera** al luf*
*(...dass es der Wolf **war**)*
 '...hogya farkas volt'

2) ahogy a németben, ha nincs inverzió, az alany kifejezése mindig kötelező:

- (28) a. (Srs) ***Ju** vi ora gl' uaut.*
 b. (Eng) ***A** vö ir or i l got.*
*(**Ich** will in den Wald hinaus.)*
 'Ki akarok menni az erdőbe.'

3) az ige mögé került (tematikus) alany a *sursilvanban*, mint a németben, mindig közvetlenül a ragozott ige mögött áll (29a), míg a *vallàderban* távolabb is állhat tőle (29b):

- (29)a. (Srs) *Ussa è al valanuet ius per la tiarza ieda vid agl' esc tgesa.*
b. (Eng) *Lura es i al malin la terza ia a la porta.*
(*Nun ging der Bösewicht zum dritten Mal an die Haustür.*)
'Akkor a gazfickó harmadszor is odament az ajtóhoz.'

4) míg a *sursilvan*ban nem lehetséges a külső téma, a *vallàder*ban bizonyos esetekben lehetséges:

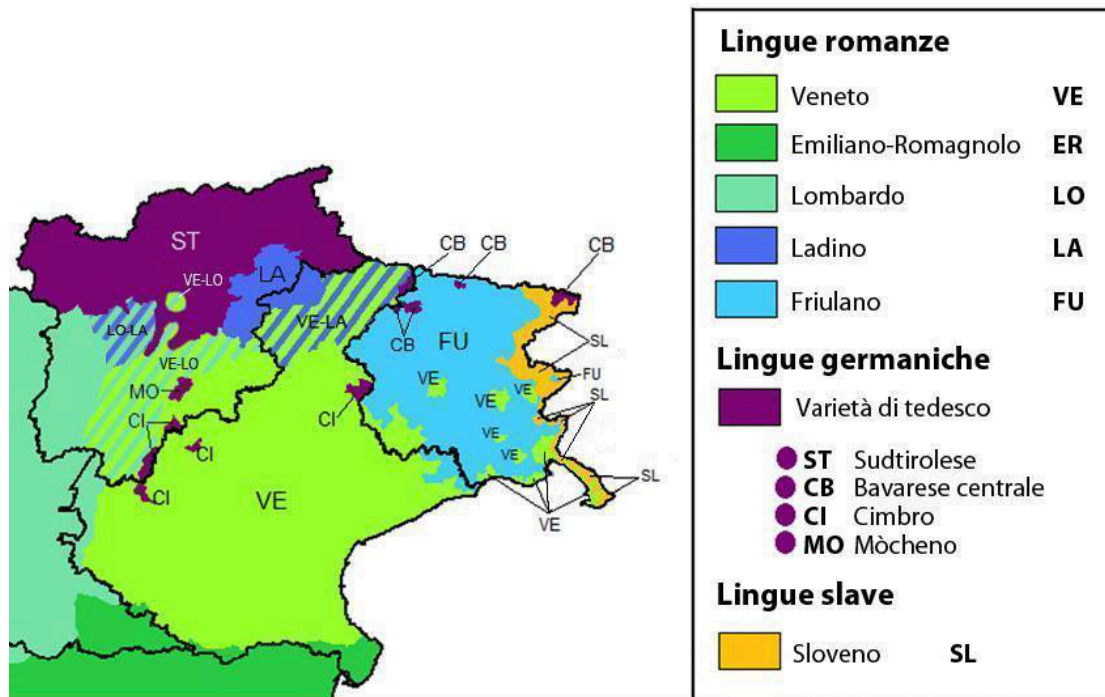
- (30) (Eng) *Ma ün bel di il bap ne turnet pü a chesa.*
'De egy szép napon az apa már nem jött haza.'

A különböző eltérések mellett a ladin (31a), a rétoromán (31b-c) és a német (31d) megegyeznek abban, hogy a posztverbális alanyi személyes névmás mindig közvetlenül a ragozott ige mögött áll; a ladinban és a *vallàder*ban a személyes névmás enklitikusan csatlakozik az igealakhoz:

- (31)a. (Gr) *N di ulove-la ji t l bosch...*
b. (Srs) *In ieda lev' ela ira gl' uaut...*
c. (Eng) *Ina ia lev-la ir il got...*
d. *Einmal wollte sie in den Wald gehen...*
'Egyszer/Egy napon ki akart menni az erdőbe...'

3. Német dialektusok újlatin területen

Észak-Olaszországban több német dialektus található (l. 4. térkép). Azokon a területeken, amelyeken a német nyelvű közösségeket újlatin nyelvű területek vesznek körül, a német dialektus kisebb-nagyobb mértékben átvett újlatin vonásokat, többek között a szórendben is. Itt két izolált bajor dialektusnak a szórendjét vizsgáljuk: a Fersina-völgyben beszélt *mocheno*-ét és az ettől délre beszélt *cimbro*-ét.

4. térkép: német nyelvű területek (lila színnel jelölve) Északkelet-Olaszországban
https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/8/80/Friulano_%26_Co..JPG

3.1. Mocheno

A *mocheno* (*Bernstolerisch*) dialektusban:

1) az ige mondatvégi pozíciója lehetséges, de nem kötelező:

(32) *Der Mario hot a puach kaft / hot kaft a puach.*

‘Mario vett egy könyvet.’

(33) *...abia as si de compiti hot gamocht / hot de compiti gamocht / hot gamocht de compiti.*

‘...hogyan csinálta a házi feladatokat.’

2) ha nincs inverzió, az alany kifejezése mindig kötelező:

(34) *I hon a puach kaft.*

‘Vettem egy könyvet.’

3) az ige mögé került (tematikus) alany közvetlenül a ragozott ige mögött áll:

(35)a. *Gester hot der Mario a puach kaft.*

‘Tegnap Mario vett egy könyvet.’

b. *Gester hon-e a puach kaft.*

‘Tegnap vettem egy könyvet.’

4) a külső tematizáció lehetséges: az inverzió nem kötelező, ha az alany nominális (36); pronominális alannal viszont igen (35b):

(36) *Gester der Mario hot a puach kaft.*
'Tegnap Mario vett egy könyvet.'

3.2. *Cimbro*

A *cimbro* (*Zimbrisch*) dialektusokban az újlatin hatás jóval erősebb, mint a *mochenóban*:

1) az ige soha nem kerül a mondat végére:

- (37) a. *Haüte die Momme hat gebüsch die Piattn.*
'Anyu ma elmosogatott.'
b. *...as de Consiliere ghen nette auf in de Sala.*
'...hogya tisztviselők nem mennek fel a terembe.'

2) ellenben ha nincs inverzió, az alany kifejezése mindig kötelező:

(38) *Iz regat.*
'Esik (az eső).'

3) az ige mögé került (tematikus) alanynak nem kell közvetlenül a ragozott ige mögött állnia, de ilyenkor többnyire egy enklitikus alanyi személyes névmás is megjelenik a mondatban (39a); a posztverbális alanyi személyes névmás csak ez utóbbi pozícióban állhat (39b):

- (39) a. *Haüte geat-ar vort dar Giani.*
'Ma Gianni elmegy.'
b. *Haüte geat-ar vort.*
'Ma elmegy.'

4) a külső tematizáció lehetséges:

(40) *Haüte dar Giani geat vort.*
'Ma Gianni elmegy.'

A V2 variációja

Az 1. táblázatban összefoglaltuk az eddig gyűjtött adatokat. A déli ladin adatok egy részét még nem tárgyaltuk – ezekről l. alább.

	Német	Mocheno	Cimbro	Sursilvan	Vallàder	Északi ladin d-ok	Déli ladin d-ok
mondatvégi ige	+	+/-	-	-	-	-	-
kötelező alanykifejezés	+	+	+	+	+	(+)	(+)
VS _{nom} / *VXS _{nom}	+	+	-	+	-	-	-
VS _{pron} / *VXS _{pron}	+	+	+	+	+	+	+
kötelező inverzió / *külső téma	+	(+)	(+)	+	(+)	(+)	(-)

1. táblázat: a V2 rendszerek néhány változója

Jelek: + = van; - = nincs; +/- = szabadon választható; (+) = van, bizonyos kivételekkel; (-) = nincs, bizonyos kivételekkel.

A táblázatban a következő összefüggések figyelhetők meg:

- 1) az a szabály, amely szerint alárendelés esetében az ige a mondat végére kerül, recesszív: az újlatin környezetben beszélt német dialektusok elveszítik, a német környezetben beszélt újlatin dialektusok nem veszik fel;
- 2) a preverbális alany csak a ladinban maradhat el – pontosan meghatározható körülmények között (l. alább);
- 3) a posztverbális (tematikus) pronominális alany kivétel nélkül közvetlenül követi a ragozott igét; bizonyos nyelvekben enklitikus formában csatlakozik az igehez;
- 4) azok a változatok, amelyek engedékenyebbek a preverbális szakaszban (pl. engednek külső témát), engedékenyebbek általában a posztverbális szakaszban is (pl. egy tematikus nominális alanyra nem kell közvetlenül követnie a ragozott igét).

A továbbiakban a (2)–(4) megfigyelések segítségével szeretném alátámasztani azt a hipotézist, hogy az északi ladin dialektusok átmentek egy nem-V2 fázison, mielőtt kialakult a jelenlegi V2 rendszerük – ezzel a hipotézissel meg tudjuk magyarázni

azokat a jellegzetességeket, amelyek megkülönböztetik a ladin dialektusokat a többi V2-es nyelvtől.

Mielőtt azonban rátérnénk az érvekre, még egy pár adatot meg kell vizsgálnunk a (3) megfigyelés megerősítésére. Láttuk, hogy akkor a legszilárdabb az inverzió, ha az alany személyes névmás, és hogy ebben az esetben a pronominális alany enklitikus formában kapcsolódhat a megelőző ragozott igéhez. De ez a jelenség nem korlátozódik a vizsgált V2-es nyelvekre, hanem széles körben ismert az újlatin nyelvekben: kérdő mondat esetében megtaláljuk pl. a franciában (41a), nagyon sok északolasz dialektusban, pl. a venetóiában (42a), és a déli ladin dialektusokban is. Ezekben a nyelvekben az inverziós szerkezet teljesen kizárt nominális alany esetében (41b)/(42b) – ilyenkor a nominális alannak máshol kell megjelennie a mondatban, de az enklitikus személyes névmásnak is jelen kell lennie (43):

- (41)a. *Qui a-t-il vu?*
'Kit látott?'
- b. **Qui a Pierre vu?*
(Kit látott Péter?)
- (42)a. *Quando zé-lo vegnuo?*
'Mikor jött?'
- b. **Quando zé Piero vegnuo?*
(Mikor jött Péter?)
- (43)a. *Quand Pierre est-il arrivé à Lyon?*
'Mikor érkezett meg Péter Lyonba?'
- b. *Quando zé-lo rivà Piero a Mestre?*
'Mikor érkezett meg Péter Mestrébe?'

Alapvetően ez a helyzet az északi ladin dialektusokban is: a gardenaiban, ha a posztverbális alany egy hangsúlyos személyes névmás, egy, az igéhez csatolt enklitikus másának is meg kell jelennie (44a); a gaderaiban ez egy nominális alany esetében is megtörténik (44b):

- (44)a. (Gr) *Duman va-l òl dal dutor dai dènz.*
'Ő holnap fogorvoshoz megy.'
- b. (Ga) *Inier ti a-i damanè sü compagns sc'al és vèia da ji imparà a l mer.*
'Tegnap a barátai megkérdezték tőle, hogy nincs-e kedve a tengerhez menni velük.'

Érdemes megfigyelni, hogy az alannak ez a kettőzése csak a posztverbális alany esetében lehetséges (de l. még alább):

- (45)a. (Gr) *Compr-el pa òl n liber?*
'Ő vesz egy könyvet?'
- b. (Gr) **Èl l compra n liber.* (csak *Èl compra n liber* vagy *L compra n liber*)
'Ő vesz egy könyvet.'

Az, hogy az enklitikus alany kifejezése kötelezővé lett bizonyos (pro)nominális alanyok mellett, azt mutatja, hogy rag-jelleget öltött – de (még) nem rag, mert csak posztverbális alany esetében jelenik meg (és a gardenai dialektusban csak akkor, ha az alany pronominális). Más északolasz dialektusokban a grammatikalizáció teljesen végbement, mint a 2. táblázatban mutatott lombard dialektusban.

	mai rag	középkori alanyi személyes névmás	latin etimológia
E/1.	<i>a cant-i</i>	<i>eo/e'</i>	EGO
E/2.	<i>ta canta-t</i>	<i>tu</i>	TU
E/3.	<i>al/la canta</i>		
T/1.	<i>a cant-um</i>	<i>om</i>	HOMO
T/2.	<i>a cant-uf</i>	<i>vu</i>	VOS
T/3.	<i>i canta</i>		

2. táblázat: a mendrisiói dialektus személyragjai ('énekel')

Érvek a diszkontinuitás mellett

Három érvt fogok felhozni a hipotézisem mellett. Egyenként ezek talán nem perdöntőek, mivel a tárgyalt tények mindegyikére elképzelhető más magyarázat is, de együttesen eléggé koherens képet alkotnak arról, hogy mi mehetett végbe a latin szórend történetében.

1. érv: két posztverbális alanyi pozíció

Láttuk fentebb, hogy a ladin dialektusokban két alanyi pozíció van az ige mögött: az egyik közvetlenül a ragozott ige mögött, a másik az igétől távolabb; az elsőben enklitikus személyes névmások foglalnak helyet (-*el* és -*i* a [46]-ban), a másodikban hangsúlyos személyes névmások (*ël* a [46a]-ban), ill. nominális alanyok (*sü compagns* a [46b]-ben); a két pozíció közötti tér más elemeknek van fenntartva, pl. a *pa* kérdő partikulának (46a) vagy az összetett igeidők particípiumának (46b):

(46)a. (Gr) *Compr-el pa ël n liber?*

‘Ő vesz egy könyvet?’

b. (Ga) *Inier ti a-i damanè sü compagns sc'al és vëia da ji impara a l mer.*

‘Tegnap a barátai megkérdezték tőle, hogy nincs-e kedve a tengerhez menni velük.’

A németben viszont csak egy posztverbális pozíció van a tematikus alanyok számára, ahol pronominalis és nominális alanyok egyaránt találhatóak (a fókuszált vagy másképpen kiemelt alanyok más pozíciókban is lehetnek, de ezek itt nem relevánsak):

(47) *Gestern hat {er / Peter} sie zum Geburtstagsfest eingeladen.*

‘Tegnap ő/Péter meghívta őket a születésnap buliba.’

A ladin kettős alanyi pozíció létrejöttét úgy tudjuk magyarázni, ha feltételezzük, hogy a középkor vége felé minden ladin dialektus elvesztette a V2 rendszert, de mint a francia és az északolasz dialektusok általában, megtartotta az inverziós szerkezetet a kérdő mondatokban – ám csak személyes névmásokkal. Tehát, míg a kijelentő mondatban a V2 teljesen eltűnt (48a), a kérdő mondatban a V2 megmaradt, de csak pronominalis/enklitikus alanyokkal (48b) (ún. *reziduális V2* – a nominális alany pozíciójára l. fentebb a [43]-as példákat):

(48)a. (TÉMA_K) || ALANY_{nom/pron} IGE ...

b. (ALANY_{nom}) || (KÉRDŐSZÓ) IGE–ALANY_{kl} ... | (ALANY_{nom})

Amikor a német hatás elkezdődött, fogódzót talált ebben a maradványban: mivel a ladin rendelkezett már egy inverziós szerkezettel, e köré fel lehetett (újra) építeni egy V2 rendszert, felhasználva a preverbális pozíciót nemcsak fokalizációra, hanem tematizációra is. A posztverbális pozícióban nem volt gond a hangsúlytalan alanyi személyes névmásokkal: ezek már odaragadtak az igealakhoz; de ezzel el is foglalták a közvetlen ige utáni pozíciót, ezért a hátravetett nominális alanyok csak más pozíciót tudtak elfoglalni a posztverbális térben:

(49) TÉMA_B/FÓKUSZ IGE-ALANY_{kl} ... ALANY_{nom} ...

Ha tehát feltételezzük, hogy a német interferencia nem egy még működő V2 rendszerre hatott, hanem olyan rendszerre, amelyben az inverziós szerkezetnek csak egy csökevényes, félig morfológizált változata működött, meg tudjuk magyarázni, hogy miért keletkezett a ladinban egy második posztverbális alanyi pozíció: az első már a morfológizáció (kötöttség) olyan fokán volt, hogy nem lehetett felhasználni szintaktikai műveletekre.

2. érv: ki nem fejezett preverbális alanyok

A gardenaiban azért lehetséges nem kifejezni a preverbális alanyt, mert ez a dialektus nem minden személyre rendelkezik megfelelő hangsúlytalan alanyi személyes névmással, ahogy kitűnik a 3. táblázatból:

‘énekel’	gardenai	fassai	gaderai
E/1.	– <i>ciant-e</i>	– <i>ciant-e</i>	<i>i ciant-e</i>
E/2.	<i>te ciant-es</i>	<i>te ciant-es</i>	<i>te ciant-es</i>
E/3.	<i>l/la cianta</i>	<i>el/la cianta</i>	<i>al/ala cianta</i>
T/1.	– <i>ciant-on</i>	– <i>ciant-on</i>	<i>i ciant-un</i>
T/2.	– <i>ciant-ëis</i>	– <i>ciant-ede</i>	<i>i ciant-ëis</i>
T/3.	<i>i/les cianta</i>	<i>i/les cianta</i>	<i>ai/ales cianta</i>

3. táblázat: hangsúlytalan alanyi személyes névmások a ladin dialektusokban

A 3. táblázatból az is kitűnik, hogy a gardenai hangsúlytalan (preverbális) alanyi személyes névmások paradigmája pontosan olyan mint a fassai; a gaderai csak annyiban különbözik a többi kettőtől, hogy ahol azoknak nincs megfelelő alakjuk, a gaderainak van, de mindhárom személyben egyforma (*i*) – vagyis olyan, mintha nem is lenne. Ezen kívül olyan rendszerek, mint a gardenai/fassai vagy a gaderai, a többi északolasz dialektusban is előfordulnak, sőt ezek a legelterjedtebb típusok. Az, hogy az északi ladin dialektusok “lyukakat” mutatnak ebben a paradigmában, elkülöníti őket a többi V2-es nyelvtől; a hiányos paradigma formája másfelől rokonítja őket a nem-V2-es északolasz dialektusokkal. Magától kínálkozik az a magyarázat, hogy ez azért van így, mert egy közös fejlődési folyamat eredménye – és mivel ez az eredmény nem egyeztethető össze a V2 rendszerrel (ugyanis az ige előtti pozíció üresen maradhat), a fejlődés feltételez egy nem-V2-es állapotot. Nézzük meg, hogy mehetett végbe ez a folyamat.

A középkori északolasz dialektusokban működő V2 rendszerben preverbális helyzetben kötelező volt az alany kifejezése (posztverbális helyzetben viszont opcionális). Amikor a V2 rendszer megszűnt működni, a kötelező pronominális alanykifejezés továbbra is megmaradt, de a névmásnak már nem volt strukturális

funkciója, vagyis nem azért foglalta el az ige előtti pozícióját, hogy így biztosítsa a ragozott ige második helyét. Ennek következtében ezek a névmások hangsúlytalaná, aztán klitikussá válhattak, és az ige tartozékai lettek: már nem alanyi névmások voltak, amelyek az ige előtti alanyi pozíciót foglalták el, hanem partikulák lettek, amelyek biztosították az alanyi egyeztetést. Ez jól látható azoknál a dialektusoknál, ahol az igék személyragozása erősen redukálódott, de a gardenai/fassai paradigmák is jól mutatják (3. táblázat, fent): ott van alanyi személyes névmás, ahol az igének nincs személyragja (E/3. és T/3.; a szóvégi *a* tematikus magánhangzó, nem rag), ott viszont nincsen személyes névmás, ahol az igének van személyragja (E/1., T/1. és T/2.) – ez alól csak az E/2. kivétel, amely, mint a megszólítás személye, “szuperdeterminált”. A leírt változás csak olyan nyelvben képzelhető el, amelyben nincs V2: az alany csak ott válhat egyeztetési partikulává, ahol üresen lehet hagyni az ige előtti pozíciót. Az alakok neutralizációját (a gaderaiiban) vagy eltűnését (a gardenaiiban), amit az északi ladin alanyi személyes névmások paradigmájában tapasztalunk, csak azzal tudjuk magyarázni, hogy ezek már egyeztetési partikulákká váltak (és bizonyos személyeknél feleslegesek lettek) – tehát az északi ladinak is át kellett mennie egy nem-V2 szakaszon.

(Elképzelhető, hogy a gardenaiiban a megmaradt egyeztetési partikulák német hatásra újra átértelmeződtek személyes névmásokká – a kérdés vitatott, nem tudjuk itt érdemben tárgyalni.)

3. érv: a preverbális pronominális alany reduplikációja

Van végül még egy adatunk, ami ugyanabba az irányba mutat: az egyik gaderai változatban, a *badiòt*ban, az E/2. személyben az ige előtt állhat egyszerre egy hangsúlyos és egy hangsúlytalan alanyi névmás:

(50)(Ga) **tö t ciantes**
 ‘te énekelsz’

Ez ugyanolyan szerkezet, amelyet találunk a déli ladin dialektusokban (51a) és az összes északolasz dialektusban (pl. a venetóiiban – [51b]), valamint a franciában (51c) – azzal a különbséggel, hogy az itt felsorolt nyelvekben a jelenség nem csak az E/2. személyre korlátozódik, hanem minden személyben lehetséges:

(51)a. (F) **tu te ciantes**
 ‘te énekelsz’
 b. **lori i canta**
 ‘ők énekelnek’
 c. **moi je chante**
 ‘én énekelek’

A szerkezet már az első *badiòt* szövegekben jelen van (52), nem lehet tehát szó egy újkeletű venetói hatásról – ez inkább egy régi állapot maradványa lehet, amely az E/2. személy szuperdetermináltságának köszönhetően tudott fennmaradni:

(52) **Tö t’és tang pross, é valänt...** (1819)
 ‘Te annyira szófogadó és derék vagy...’

Annak azonban, hogy ez a szerkezet létrejöhesse, feltétele egy nem-V2 rendszer, vagyis egy olyan rendszer, amely megenged két összetevőt az ige előtt, vagy olyan,

amelyben a hangsúlytalan személyes névmás egyeztetési partikulává vált (ami, ahogy fentebb láttuk, csak egy nem-V2 rendszerben lehetséges).

Konklúzió

Van tehát három érvünk, amely alátámasztja a 2. ábrában összefoglalt rekonstrukciót: e szerint az északi ladin nyelvjárások, mint minden északolasz dialektus, a középkor végén elvesztették a V2 rendszert, és csak a német hatás következtében alakítottak ki egy új V2 rendszert, ami más, mint a középkori volt. Ezzel együtt azonban megtartottak egy pár olyan vonást, amely közös a többi északolasz dialektussal és megkülönbözteti a ladin V2-t a többi V2 rendszertől, akár újlatin, akár germán – interpretációm szerint ezek a vonások megőrizték a köztes nem-V2-es korszak emlékét.

Ha ez a rekonstrukció helyes, a német interferencia a ladin V2 kialakulásában jóval erősebb volt, mint eddig képzelték: a német nem csak “támogatólag” asszisztált a középkori rendszer megőrzésében, nem is csak “tevékenyen” segített a rendszer szigorításában, hanem “invazívan” előmozdította egy egész rendszer felépítését egy pár maradvány alapján.

Ha ez így volt, a ladin esete (más nyelvekkel együtt) azt mutatná, hogy adott feltételek mellett a szintaktikai interferencia mélyreható következményekkel járhat. De talán azt is mutatja, hogy valami fogódzó is szükséges ehhez. A mi esetünkben ez a kérdő mondatokban még működő pronominalis inverzió volt.

Ennek az ellenpróbáját olyan nyelveknek a vizsgálata adhatná, amelyek hasonlóan erős német hatás mellett nem fejlesztettek ki németes szórendet, mert hiányzott nekik az a fogódzó, ami a ladin esetében létezett. Ilyen lehet talán a felső szorb, egy nyugati szláv nyelv, amit német többségi területen beszélnek Szászországban: a beszélt szorbban német hatásra többek között kifejlődött a nyugati szláv nyelvektől idegen határozott és határozatlan névelő, és kötelezővé lett az alanykifejezés; a szórendben viszont nem alakult ki egy V2 rendszer (bár ezen a téren is kimutatható a német hatás) – úgy tűnik, a ladinnal ellentétben a hagyományos szorb szórend nem mutatott olyan tulajdonságokat, amelyek fogódzóként szolgálhattak volna ehhez.

Ennek és más hasonló eseteknek az alapos tanulmányozására lesz szükségünk a szintaktikai interferenciáról alkotott elképzeléseink jobb megalapozása érdekében.